

A magyar aspektusról – más aspektusból*

1. A mai magyar nyelv leírásának egyik régóta és többször tárgyalt fejezete az állítmányi szerepű igekötős igék viselkedése, az ún. „összefoglaló”, illetve „kirekesztő” szórendű szerkezetek jelensége. BRASSAITól kezdve napjainkig egyre inkább tért nyere az a felfogás, amely e jelenséget a mondatok téma–rematikus (másképpen: topic–comment) szerkezetéből, a nyelv logikai rendszeréből¹ eredezteti. (É. KISS 2006: 443, korábban UŐ 1976. Megjegyzendő azonban, hogy a téma–rematikus szerkezet nem logikai, hanem k o m m u n i k a t í v kategória, amely a mondatnak, pontosabban a nyilatkozatnak az adott szövegösszefüggésnek, illetve szituációnak megfelelő közlési irányultságát fejezi ki. Vö. MATHESIUS 1947., KACNELSZON 1986: 156, PÉTER 1986: 8.) Emellett az utóbbi évtizedekben nyelvészeink egyre nagyobb figyelmet szentelnek az igekötős igék szórendjének összefüggésére az aspektualitás kategóriájával. Az alábbiakban arra teszek ismételt kísérletet, hogy nyelvünk aspektus-kategóriájának sajátosságai alapján értelmezsem a szóban forgó jelenségsoprotot (l. PÉTER 1991b). Úgy vélem, e kísérletet az is indokolja, hogy feltételezései olyan elvi alapokra épülnek, amelyeknek felelevenítése, illetve érvényesítése napjainkban nem haszon nélkül való. Ezek röviden a következők.

2. A) A nyelv nyitott, dinamikus rendszer, amely az őt használó közösség mindenkori szükségleteit stabilitás és változás dialektikus egységében elégíti ki (vö. BENKŐ 1988: 31). BOLINGER szellemes oximoronjával szólva: a nyelvi struktúra egy soha nem rendezett konfliktus megoldása („Structure is the resolution of a conflict that is never settled...”; BOLINGER 1972: 18). A struktúra viszonylag stabil elemei mellett a nyelv mindenkori állapotában jelen vannak eltűnőben, valamint kialakulóban levő elemek is. Ennek megfelelően a nyelvi struktúra olyan alakzatokból épül fel, amelyekben a stabil középponti magtól fokozatos átmenet vezet egy diffúz periferikus tartományhoz; más szóval: a nyelvi struktúra olyan egyenlőtlen sűrűségű tér, amely a centrum – periféria – átmenet elve alapján van strukturálva (l. DANES 1966.). Ennek következtében az egyes nyelvi kategóriák között nem húzódnak éles határvonalak; a nyelvi struktúra valamennyi szintjén számolnunk kell átmeneti, illetve közbülső jelenségekkel. (Vö. LAZICZIUS 1941: 14; újabban KESZLER 1995., LENGYEL 1995. passim.)

---

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 103. közgyűlésén 2007. december 12-én.

B) A nyelvi rendszer ilyenén felfogásának gyümölcsöző továbbfejlesztése a funkcionális–szemantikai mezők elmélete, amelyet JESPERSEN és MESCSANYINOV kezdeményezése nyomán BONDARKO fejlesztett ki, s amelyet hazai szlavistáink eredményesen alkalmaznak grammatikai vizsgálódásaikban (BONDARKO 1971., JÁSZAY–TÓTH 1987., JÁSZAY 1993., PÁTROVICS 2004.). Funkcionális–szemantikai mezőn különféle nyelvi eszközök olyan együttese értendő, amelyek közös invariáns jegyek alapján képesek együttműködni meghatározott szemantikai funkciók ellátására. A mező középponti magját „specializált” morfológiai kategória alkotja, amelynek működését más (lexikai, szintaktikai stb.) eszközök segít(het)ik. A funkcionális mezők szemlélete egyrészt lehetővé teszi a grammatikai és nem-grammatikai, illetve közbülső eszközök és jelentések integrált kezelését, másrészt segít megvilágítani egyes kategóriák kialakulásának és fejlődésének folyamatát, valamint jelentős fogódzót nyújt a rokon és/vagy nem rokon nyelvek tipológiai vizsgálatához.

C) A nyelvre mint az ember kizárólagos attribútumára objektivitás és szubjektivitás dialektikus egysége jellemző. A nyelvvel nemcsak ábrázoljuk, hanem értékeljük is a nyelven kívüli világot. A nyelv használatában (azaz a beszédben, nyilatkozatokban, de az egyes szavak nem kis részében is) a jelentés ábrázoló és értékelő komponense egybeolvad, „amalgámot alkot” (vö. VOLF 1981: 393). Nyelvészeti szempontból az értékelés a modalitás egyik fajtája és, mint a nyilatkozat modális kerete, a pragmatika szférájába tartozik; ugyanakkor azonban szemantikai kategória is, minthogy szerves része a nyelvi elemek jelentésszerkezetének (vö. PÉTER 1991a: 47).

A nyelvi értékelés eszközeit vizsgáló nyelvészeti axiológiában megkülönböztetünk általános (*jó* és *rossz*), valamint speciális (pl. *szép*, *hasznos*, *rút*, *haszontalan*) értékelést. Az értékelés rendszerint társadalmilag és történetileg meghatározott (pl. egy *jó autó* ismérvei napjainkban mások, mint a múlt század 30-as éveiben), de lehet egyéni is (pl. a beszélő egy dízelmotoros Mercedest is nevezhet *tragacs*-nak). A társadalmi érvényű értékelések mindenkor bizonyos normákra, a valóság idealizált modelljének megfelelő elképzelésekre, követelményekre vonatkoznak. Normán ebben az esetben nem valamely értékelő skála középpontja, hanem pozitív pólusa értendő (vö. ARUTYUNOVA 1988: 235, 305). *Jó* az, ami az „ideális világmodell” adott normájának megfelel, ami pedig eltér ettől a normától, az *rossz*.

D) Az aspektualitás (akárcsak a temporalitás, modalitás, diatézis stb.) funkcionális–szemantikai mezőt alkot, amelynek középponti magja az adott nyelvben kötelezően kifejezendő morfológiai kategória, amilyen a szláv nyelvekben a „vid”. Az aspektualitás többszintű jelenség, kifejezésében lexikai–szemantikai, szintaktikai és pragmatikai tényezők bonyolult kölcsönhatásban vesznek részt. Egyébként még az orosz „vid” sem tekinthető tisztán grammatikai jelenségnek: ahogyan VINOGRADOV rámutatott, a „vid” kategóriája „grammatikai és lexikai jelentések együttműködésének és harcának színtere” (VINGORADOV 1986: 410. Saját fordításom: P. M.).

3. Az aspektualitás (a továbbiakban a rövidség kedvéért: aspektus), miként elnevezése is mutatja (lat. *aspectus* az *aspicio* 'szemlél', 'fontolóra vesz' igéből) az ige által jelölt cselekvés vagy folyamat szemléletét jelenti, s az ún. perfektív és imperfektív igeek megkülönböztetésében nyilvánul meg. A perfektív igeek aspektuális alapjelentése a cselekvésnek osztatlan teljességében, totalitásában történő szemléletét fejezi ki. Korábban a filmművészet formanyelvéből kölcsönzött hasonlattal a perfektív igeeknek ezt a jelentését a „totál plán” beállításmódjának feleltetem meg, az imperfektív igeiket pedig a „premier plánnak” vagy a félközeli „szekond plánnak” (PÉTER 1991b: 529). ISAČENKO a beszélő és a cselekvés közötti „távolság” különbségével hozza kapcsolatba a szembeállítását (ISAČENKO 1960: 133). COMRIE folyadékcseppehez hasonlítja a perfektív igeit, amelynek belső komplexitása nem tárul fel a szemlélő előtt (COMRIE 1976: 18). A magyarban a perfektív–imperfektív szembenállás lényeges tulajdonsága, hogy a perfektív ige az oppozíció jelölt tagja, azaz mindenkor jelzi a cselekvés totális szemléletét; ezzel szemben az imperfektív ige mint az oppozíció jelöletlen tagja nem jelzi a cselekvés totalitását, ám a szituációtól, illetve a szövegkörnyezettől függően mindkét jelentésben szerepelhet; más szóval: az imperfektív ige magában foglalja „a totalitás nem-jelzésének” és a „nem-totalitás jelzésének” kettősségét. (A grammatikai oppozíciók tagjainak általában „nem egyenrangú” természetét JAKOBSON tárta fel, továbbfejlesztve KARCEVSKIJ tanítását a nyelvi jel aszimmetrikus dualizmusáról; l. JAKOBSON 1981., KARCEVSKIJ 1981.)

4. A) A magyar aspektus grammatikailag „nem kifejtett” kategória. COMRIE az aspektus evolúciós létrája legalsó fokán álló angol és német után következő fokra utalja a magyart, fölébe helyezve a grúz és a balti nyelveket; a létra legfelső fokán természetesen a szláv nyelvek állnak a morfológiailag megszilárdult „vid”-opozíciókkal (COMRIE 1976: 94). A magyar aspektus „kifejtetlensége” elsősorban az igeekötők bizonytalan szófaji státusának tulajdonítható. Nyelvünkben az igeekötő olyan átmeneti szófaj, amely a „határozószótól különböző fokozatokon át a képzői érték felé tart” (H. VARGA 1993: 20; l. még J. SOLTÉSZ 1959: 7, JAKAB 1982., HADROVICS 1992: 353 kk., KIEFER–LADÁNYI 2000: 453–518). A magyar aspektus „kiforratlanságának” tulajdonítható az is, hogy szinthez tartozásának kérdésében megoszlanak a vélemények. KIEFER szerint a magyar aspektus „a mondat belső időszerkezete” (KIEFER 1996: 257). WACHA BALÁZS lexikai-szintaktikai kategóriának tekinti (WACHA 1983: 161). JÁSZAY úgy látja, hogy az aspektusjelentés – formális jegyek rendszeres szembenállása híján – gyakran szemantikai-szóképzési eszközök segítségével fejeződik ki, de rendszerint csak a mondat szintjén (JÁSZAY 1993: 78). Az aspektus jelenségét a topic–comment szerkezetből levezető vélemények szélsőséges megnyilvánulása az a megfogalmazás, miszerint a magyar mondat aspektuális tulajdonságai a szórendi alakzatoktól függenek („the aspectual properties of Hungarian sentences depend on word order configurations”; BENDE–FARKAS 1994: 146). Teljességgel elismerve a magyar aspektus többszintű „érdekeltségét”, hangsúlyozni kívánom, hogy – igével kifejezett cselekvés, illetve folyamat szemléletéről lévén szó – az aspektusjelentés elsődleges lexikai–szemantikai természetű, noha ez a jelentés számos esetben – kivált, ha híján van formális

jelölésnek – csak az adott szövegkörnyezetben, illetve szituációban válik explicitté. Lássunk egy KIEFER által idézett példát (KIEFER 1994: 269):

- (1) a) *Az utcát egész nap lomtalanították.*
 b) *Az utcát egy nap alatt lomtalanították.*
 c) *Az utcát lomtalanították.*

Felfogásom szerint az (1a, b) mondatokban az időhatározó nem „megszabja” az ige aspektusjelentését (ahogyan KIEFER állítja), hanem csupán előhívja, explicitté teszi az ige potenciálisan imperfektív (a), illetve perfektív (b) jelentését. Hasonlóképpen az oroszban az ún. kettős aspektusú igék (pl. *обещать* ’ígér’ és ’megígér’, *использовать* ’használ’ és ’felhasznál’) sem tekinthetők aspektuálisan „neutrálisnak”, hiszen egy konkrét szövegösszefüggésben mindig valamelyik aspektuális jelentésükben használatosak. (Vö. ISACENKO 1960: 143–4.)¹ Egyébként az *egész nap*, *egy nap alatt* időmódosítók elsősorban lexikai jelentésük alapján hívják elő az aspektusbeli különbséget. Az (1c) mondatban viszont – formális jelöltség, illetve kontextuális támogatás hiányában – az állítmány aspektuális szempontból kértelmű.

B) Nyelvünkben az aspektusjelentés kifejezésének legjellegzetesebb módja az ún. „összefoglaló” és „kirekesztő” szórend megkülönböztetése, illetve szembenállása: *Zsuzsi jól megtanulta a verset : Zsuzsi rosszul tanulta meg a verset.* É. KISS korábbi magyarázata szerint „a negatív értelmű határozó ... könnyebben elérhető fókusz szerepre, mint az igekötő” (É. KISS 1976: 273). Újabb tanulmányában a jelenség okát az összefoglaló és a kirekesztő értelmű fok-, mérték- stb. határozók skaláris jelentésében látja, feltételezve, hogy egy *n* skaláris módosító jelentése a természetes nyelvben ’legalább *n*; *n* vagy több’ (É. KISS 2006: 457). Úgy tűnik azonban, hogy a természetes köznapi nyelvhasználatban a

- (2) a) *János 15 palacsintát megeszik.*
 b) *János 15 palacsintát eszik meg.*

mondatok között nem az a különbség, hogy (2a)-ban ’legalább 15 palacsintáról’, (2b)-ben pedig ’pontosan 15 palacsintáról’ van szó (l. É. KISS 2006: 457). (Az előbbiben legfeljebb az intonáció utalhatna az ’*n* vagy több’ jelentésre, de erről a szerző nem tesz említést.) Szerintem (2a) a 15 palacsinta megevést totális cselekvésként szögezi le, (2b) pedig a megevett palacsinták mennyiségét emeli ki nyomatékkal, amit a nyilatkozat intonációja is megerősít; a cselekvés tárgyának kiemelése szükségtelenné teszi totalitásának jelölését.

¹ Más funkcionális–szemantikai mezőkben is találkozhatunk különböző nyelvi szintek „előhívó”, aktualizáló szerepével. Így pl. a „birtokviszonyt” mint invariáns jelentést magas absztrakciós szinten kifejező *poszszeszi vitás* egyes aljelentéseit különböző kontextusokban különféle, főleg lexikai eszközök hívják elő: pl. *befogadtam a lakásomban; tíz éve ő a fogorvosom; türikizték a kedvenc színeim; elkapta a náthámat; nincs hozzá kedvem* stb. (KACNELSZON 1986: 157–8.)

5. A) Az „összefoglaló” és a „kirekesztő” szórendű mondatok topic–comment szerkezetére feltevésem szerint mélyebben rejlő szemantikai tényezők vannak hatással. Ilyen tényező azon értékelő jegyek halmaza, amelyek az esetek túlnyomó többségében benne foglaltnak a perfektív ige totális jelentésében. Ezek a jegyek, mint már említettem, a szóban forgó cselekvés mindenkori társadalmi érvényű, ideális normájára vonatkoznak. Pl. napjainkban a *jól főz* cselekvés totalitása tartalmazza az [ízletesen], [változatosan], [gazdaságosan], [az egészséges táplálkozás követelményeinek megfelelően] stb. értékelő jegyeket.² Ebből a szempontból nem érdektelen jelenség, hogy erdélyi nyelvjárásokban az imperfektív (hátravetett ige-kötős) igealak a cselekvés *m a j d n e m* megtörténtét, vagy pedig *s z á n d é k á t* fejezi ki: *Úgy nevtünk, hogy pukkadunk meg; Mennék be az ajtón, nem férek* (J. SOLTÉSZ 1959: 507). Egyébként az értékelés mozzanata, bár korlátozottabb érvénnyel, jelen van az orosz „vid” jelentésében is. JÁSZAY és TÓTH rámutatnak, hogy a „cselekvőnek a cselekvéshez, a cselekvés végrehajtásához való viszonya az aspektuson keresztül is kifejeződik: a »pozitív hozzáállás« a befejezett, a »negatív« (a cselekvés »nem-végrehajtásával« kapcsolatos) – a folyamatos aspektushoz kötődik elsősorban; vö. *Стоит прочитать* эту книгу 'érdemes elolvasni ezt a könyvet' vs. *Эту книгу не стоит читать* 'ezt a könyvet nem érdemes elolvasni'” (JÁSZAY–TÓTH 1987: 169)

B) Már ARANY JÁNOS felfigyelt rá, hogy a „pozitív jellegű” mondatok szórendje különbözik a „negatív jellegűek” szórendjétől (ARANY 1873: 10). E jelenség oka nézetem szerint az értékelő határozó és az állítmány *s z e m a n t i k a i e g y e z é s é n e k* követelményében rejlik. Szemantikai egyezésről, illetve kapcsolódásról akkor beszélhetünk, ha az adott szintaktikai szerkezet szavai közös szemákkal rendelkeznek (APRESZJAN 1974: 13). Hasonlítsuk össze az alábbi két mondatot határozó és az állítmány szemantikai egyezésének lehetőségében:

- (3) a) *Zsuzsi könnyen megoldotta a számtanpéldát.*
 b) *Zsuzsi nehezen oldotta meg a számtanpéldát.*

A feladatot megoldó cselekvés totalitásában benne foglaltnak az adott cselekvés „ideális normájának” értékelő szemái, köztük a [könnyen] széma, amely (3a)-ban explicit módon is megjelenik s ezáltal intenzívebbé teszi az értékelést. (A *jól megoldotta* kifejezés voltaképpen tautologikusnak fogható fel, minthogy a *megol-*

---

² FÖLDI JÁNOS Magyar Grammatikájában (1790.) a *meg* és *el* ige-kötőkről megállapítja, hogy „teljesítést és t ö k é l e t e s s é g r e v í v é t t é s z e n és az idő szó értelmét mindenkor ezekkel neveli és világosítja” (idézi J. SOLTÉSZ 1959: 11; kiemelés: P. M.). A Debreceni Grammatika (1795.) a *ki* és *le* ige-kötőkről is állítja, hogy néha „valamely szenvedésnek vagy tselekedetnek t ö k é l e t e s s é g é t vagy végre lett hajtódását” jelenti (idézi J. SOLTÉSZ uo.; kiemelés: P. M.). A TESz. tanúsága szerint a *tökél* ige a *meg* ige-kötővel a Münchener Kódexben 'teljessé, egésszé, éppé tesz' jelentésben szerepel. A szótár a *tökél* feltehető jelentésfejlődésében a 'tesz, végrehajt' és a 'befejezett' – 'tökéletes' jelentések összefüggésére mutat rá, hivatkozva a lat. *facere* 'tesz'; *perficere* 'végrehajt', 'befejez'; *perfectus* 'befejezett' és 'tökéletes'; valamint a ném. *vollenden* 'befejez', *vollendet* 'tökéletes' megfelelőesekre. BALLAGI szótárában (1873.) a *tökéletesség* 'véghezvitel', 'végrehajtás' jelentésben is szerepel: *tökéletességre ment*, a. m. végrehajtott.

dotta igealak jelentése eleve tartalmazza az általánosan pozitív értékelést.) Ezzel szemben (3b)-ben a *nehezen* határozó részlegesen ellentmond a totalitás értékelő komponensének, ezért a hátravetett igekötős ige nem jelöli a cselekvés totalitását. Vegyük szemügyre még az alábbi változatokat:

- (3) c) **Zsuzsi nehezen megoldotta a számtanpéldát.*
- d) *Zsuzsi nagy nehezen megoldotta a számtanpéldát.*
- e) *Zsuzsi könnyen oldotta meg a számtanpéldát.*

(3c) nem elfogadható, mert a határozó és az ige jelölt totalitása, illetve annak értékelő komponense között szemantikai ellentmondás áll fenn. (3d) elfogadható, mert némiképp enyhíti az ellentmondást: a *nagy nehezen* mögé odaértünk egy implicit engedményt (*de mégis...*). (3e)-ben a *könnyen* határozó fókusz helyzetben van, ám az egyik értékelő széma nyomatékos kiemelése nem egyeztethető össze a totalitás jelölésével. Hasonló a helyzet a kvantifikáló bővítményekkel is: *gyakran megoldja...*, *ritkán oldja meg...*, *nagy ritkán / hébe-hóba megoldja...* stb.

1. A szemantikai egyeztetés elve a negatív értékelésű cselekvéseknél is érvényesül:

- (4) a) *Mari ügyetlenül odakozmálta a húst.*
- b) *A szabó csúnyán elszabta a nadrágot.*
- c) *Feri meggondolatlanul kifecsegte a titkot.*

Az *odakozmál*, *elszab*, *kifecsegt* igék negatív totalitásával („antinormájával”) szemantikailag egyeznek a szintén negatív értékelésű határozók, amelyek, akárcsak a pozitív példák esetében, erősítik az értékelést. A határozók fókuszba állítása itt felesleges szószaporításnak tűnik (?*ügyetlenül kozmálta oda*, ?*csúnyán szabta el*); a *meggondolatlanul fecsegte ki* szintagma elfogadható, ha szembeállításban szerepel: *meggondolatlanul fecsegte ki, nem szándékosan*.

2. Tagadó mondatokban a tagadott, azaz nem létező cselekvés értelemszerűen nem lehet jelölt totalitása vonatkozásában:

- (5) *Pista nem írta meg a házi feladatot.*
- (6) *Réka nem vette fel az új ruhát.*

Kivételt képeznek az olyan kontextusok, amelyekben a tagadás nem a cselekvés létezésére, hanem annak minősítésére vonatkozik, vagy amelyekben az igekötő kontrasztban áll:

- (7) *Nem megette, hanem felfalta az ebédet.*
- (8) „*Nem kiment belőle, bennszorult a pára*” (Toldi V, 9).

3. A felszólító mondatok között ARANY JÁNOS megkülönböztetett „első fokú parancsolást” (*Állj meg! Vidd el!*) és „másod fokú, erős nyomatékkal” kifejezettet (*Megállj hé! Elvidd [azt az ostort innen]!*) (ARANY 1873: 11). J. SOLTÉSZ is nyo-

matékosnak tekintette a perfektív igealakokkal kifejezett felszólítást (J. SOLTÉSZ 1959: 204). WACHA BALÁZS stiláris mozzanatnak minősíti a felszólító módú folyamatos igealakok s ű r g e t é s k é p p e n való használatát (WACHA 1989: 278). Felfogásom szerint a perfektív ige felszólító módú használata a cselekvésnek a maga teljességében való végrehajtását célozza, míg az imperfektív alakú felszólítás a végrehajtás folyamatára irányul. (A rendőrtiszt így szól az elfogott tolvajhoz: *Zsebeket kifogatni!* Majd látva annak habozását: *Szaporán! Forgassa ki a zsebeit!*)

4. A kétféle szórend felkiáltó és kérdő mondatok megkülönböztetésére is alkalmas:

- (9) a) *Hányan eljöttek a megemlékezésre!* [Nem hittem volna, hogy ennyien.]
b) *Hányan jöttek el a megemlékezésre?* [Szeretném tudni.]

Itt a megkülönböztetésben a szórenden kívül részt vesz a *hányan* homonímiája (értékelő szó és kérdő névmás) és az intonáció is. (Vö. PÉTER 1991: 151.)

C) 1. Mint már utaltam rá, a magyar igekötők szófaji státusa közbülső; igekötőinken még rajta van a határozószói „tojáshéj”, ami az igekötős igék m e g s z a k í t o t t szórendű használatában is megnyilvánul:

- (10) a) *Be fogunk menni.*
b) *Moziba fogunk menni.*
(11) a) *Rá ne lépj!*
b) *A fűre ne lépj!*

Az ige perfektív jelentését nemcsak igekötő hívhatja elő, hanem fókusz helyzetű határozó vagy tárgy is:

- (12) *Iskolába adta a fiát.*
(13) *Elesett és lábát törte.* (Vö. J. SOLTÉSZ: 1959: 2.)

2. Igekötő nélküli igék gyakran szerepelnek perfektív jelentésben. A perfektív jelentésű ige f o r m á l i s jelöletlensége, akárcsak az igekötők határozói viselkedése a magyar aspektus-kategória „fejletlenségéről” tanúskodik. Idézem WACHA példáit:

- (14) a) *Hol van? A városba ment.*
b) *Mikor találkoztak, éppen a városba ment.*

WACHA megfogalmazásában (14a) az ige „nemfolyamatos”, (14b) pedig „folyamatos értékű felhasználását” mutatja (WACHA 1994: 16). Kevésbé óvatosan itt a perfektív és az imperfektív jelentés formálisan jelöletlen szembenállásáról beszélhetünk: (14a)-ban a latívuszi határozó, (14b)-ben pedig az *éppen* szó hívja elő, teszi explicitté a perfektív, illetve imperfektív jelentést. PETE ISTVÁN az alábbi példák alapján

- (15) a) *Mostál kezet?*
 b) *Megmostad a kezed?*
 (16) a) *Vettél be orvosságot?*
 b) *Bevetted az orvosságot?*

arra a következtetésre jut, hogy az igeikötő nélküli (15a) és a hátravetett igeikötős ige (16a) egyaránt használható t é n y k ö z l ő jelentésben, míg a perfektív alakok használata bizonyos előzetes szituációt feltételez (pl. be kellett vennie az orvosságot...; PETE 1994: 245). Felfogásom szerint (15a) és (16a) aspektusértéke ambivalens, a jelöletlen ige perfektív vagy imperfektív jelentését a szituáció és/vagy a szövegkörnyezet hívja elő: *Kész az ebéd. Mostál kezet?* (perf.); *Kertész-kedés után mindig mostál kezet?* (imperf.). Ezzel szemben (15b) és (16b) a konkrét cselekvés sikeres (= teljes) végrehajtására kérdeznak rá, amit a tárgy határozott névelős használata is alátámaszt.

D) Ez utóbbi példák átvezetnek az aspektus és a névelőhasználat összefüggésének kérdéséhez. PÁTRÓVICS szerint „ha egy adott nyelvben az aspektusjelentések kifejezése formai jegyekhez köthető és rendszeres, akkor abban a nyelvben valószínűleg nincsenek névelők. Ez a helyzet általában a szláv nyelvekben a bolgár és a macedón kivételével...” (PÁTRÓVICS 2004: 124. Tegyük hozzá, hogy az utóbbi két nyelv „rendhagyó” viselkedése a posztpozitív névelő balkáni szubsztrátum voltával magyarázható.) HADROVICS megállapította, hogy a magyarban az igeikötő kitevése vagy elhagyása szorosan összefügg a határozott névelő használatával vagy elhagyásával, illetve a határozatlan névelő kitételével: „A maradék sonkát tegnap vacsorára *megettem*” és „Tegnap vacsorára sonkát *ettem*.” Hozzáteszi azonban, hogy ezt a szembenállást különböző fejlődési tendenciák keresztezhetik, illetve idegen nyelvi hatások befolyásolhatják (HADROVICS 1992: 361). Megjegyzendő, hogy az idézett példának ilyen változata is lehetséges: „A maradék sonkát tegnap vacsorára *ettem meg*”, minthogy a kiemelten hangsúlyos bővítmény után az ige csak aspektuálisan jelöletlen alakjában állhat.

Az igeikötő helyének összefüggését a névelő használatával és a topic–comment szerkezettel az alábbiakban próbálom felvázolni a teljesség igénye nélkül:

- (17) a) *Megírtam a levelet.*
 b) *Megírtam egy levelet.*
 (18) a) *A levelet megírtam.*
 b) *Egy levelet megírtam.*
 (19) a) *A levelet írtam meg.*
 b) *Egy levelet írtam meg.*
 (20) a) *A levelet írtam.*
 b) *Egy levelet írtam.*
 (21) a) *Írtam egy levelet.*
 b) *Írtam a levelet.*
 c) *Levelet írtam.*

(17a, b), valamint (18a, b) tanúsága szerint a jelölt perfektív igealak a fókusz helyzettől függetlenül állhat határozott vagy határozatlan tárggyal. (A fókusz helyzet természetesen a szituáció függvénye: [Kész a levél?]*A levelet megírtam.* [Megírtad a három levelet?]*Egy levelet megírtam, kettő még hátra van.* (19a és, b): ha a tárgy akár határozott, akár határozatlan névelővel fókusz helyzetben van, akkor a perfektív jelentésű ige is jelöletlen formában áll, minthogy a nyilatkozat a totális cselekvés egyik argumentumát (ti. a tárgyat) emeli ki. (20a, b): az igeikötő nélküli ige imperfektív jelentésű, mert a tárgy – akárcsak (18a és b)-ben – fókusz helyzetben áll. (21a): az ige fókusz helyzetben van, aspektuális jelentése ambivalens. (21b): határozott tárgy előtt a fókusz helyzetben álló jelöletlen ige imperfektív jelentésű. (21c): a nyilatkozat a fókusz helyzetet és az ige aspektusjelentését tekintve egyaránt „neutrális”. Az igeikötő szórendje, a fókusz helyzet és a névelőhasználat „összjátékának” lehetséges jelentésmódosító hatását jól szemlélteti VÖRÖS JÓZSEF példája: *Eltörted? Nem baj, behozom a másikat* [több nincs is!]*Eltörted? Nem baj, hozok be másikat* [a többiek közül] (VÖRÖS 1973: 419).

6. Összefoglalásképpen a következőket állapíthatjuk meg.

1. Nyelvünkben az aspektus olyan funkcionális–szemantikai kategória, amelynek nincs rendszeresen kifejezett morfológiai oppozíció alapuló középponti magja. Az aspektusjelentést igeikötők fejezik ki lexikai, szintaktikai eszközök, valamint pragmatikai tényezők támogatásával.

2. Az igeikötők közbülső szófajiságú elemek, amelyek a nyelvhasználatban még jórészt őrzik határozószói eredetüket.

3. A magyar perfektív igeikötő sajátossága, hogy a cselekvés oszthatatlan egészének (totalitásának) jelentése magában foglal egy értékelő komponenst, amely a cselekvés mindenkor ideális normájára jellemző jegyek halmazát tartalmazza.

4. Az egyenes sorrendű igeikötős igealakok perfektív jelentése jelölt; a fordított sorrendű (hátravetett igeikötős) vagy igeikötő nélküli igealakok – a szöveggörnyezettől, illetve beszédhelyzettől függően – lehetnek imperfektív vagy perfektív jelentésűek, de a perfektív jelentést nem jelölik.

5. A jelölt perfektív ige és határozói bővítménye között az értékelésre vonatkozó szemantikai egyezésnek kell fennállnia.

6. Az aspektus és a nyilatkozat topic–comment szerkezete között meghatározott kapcsolat áll fenn. Az ige nem állhat jelölt perfektív alakjában, ha bővítménye (határozó vagy határozott tárgy) fókusz helyzetben áll, ugyanis a bővítmény nyomtatékos kiemelése ellentmond a cselekvés oszthatatlan egészként való szemléletének.

A hivatkozott irodalom

APRESZJAN 1974. Апресян, Ю. Д., Лексическая семантика. Наука, Москва.

ARANY JÁNOS 1873. A szórend. Magyar Nyelvőr 7–11.

ARUTYUNOVA 1988. Арутюнова, Н. Д., Типы языковых значений. Наука, Москва.

BENDE-FARKAS ÁGNES 1994. Aspect and Word Order in Hungarian. In: ZOLTÁN BÁNRÉTI ed., Papers in the Theory of Grammar. Research Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences, Bp. 140–67.

- BENKŐ LORÁND 1988. A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó, Bp.
- BOLINGER, DWIGHT 1972. Degree words. Mouton, The Hague–Paris.
- BONDARKO 1971. БОНДАРКО, А. В., Грамматическая категория и контекст. Наука, Ленинград.
- COMRIE, BERNARD 1976. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge University Press, Cambridge.
- DANEŠ, FRANTIŠEK 1966. The relation of centre and periphery as a language universal. Travaux Linguistique de Prague 2: 9–21.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. Magyar történeti jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ISAČENKO 1960. Исаченко, А. В., Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Часть вторая. Издательство Словацкой Академии Наук, Братислава.
- JAKAB ISTVÁN 1982. A magyar igekötő szófajtani útja. Nyelvtudományi Értekezések 112. Akadémiai Kiadó, Bp.
- JAKOBSON, ROMAN 1981. Az orosz ige struktúrája. In: ANTAL LÁSZLÓ, Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I. (A prágai iskola) Tankönyvkiadó, Bp. 168–77.
- JÁSZAY LÁSZLÓ 1993. Ласло Ясаи, Лекции по глагольному виду. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- JÁSZAY LÁSZLÓ – TÓTH LÁSZLÓ 1987. Az orosz igeaspektusról magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp.
- KACNELSZON 1986. Кацнельсон, С. Д., Общее и типологическое языкознание. Наука, Ленинград.
- KARCEVSKIJ, SERGE 1981. A nyelvi jel aszimmetrikus dualizmusa. In: ANTAL LÁSZLÓ: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I. (A prágai iskola) Tankönyvkiadó, Bp. 194–9.
- KESZLER BORBÁLA 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. Magyar Nyelvőr 293–308.
- KIEFER FERENC 1996. Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. Magyar Nyelv 257–68.
- KIEFER FERENC – LADÁNYI MÁRIA 2000. Az igekötők. In: KIEFER FERENC szerk., Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémia Kiadó, Bp. 453–518.
- É. KISS KATALIN 1976. A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. Nyelvtudományi Közlemények 80: 261–86.
- É. KISS KATALIN 2006. Jól megoldottuk? Rosszul oldottuk meg? Magyar Nyelv 442–59.
- LAZICZIUS GYULA 1941. Átmeneti szó kategóriák. Nyelvtudományi Közlemények 51: 14–25.
- LENGYEL KLÁRA 1995. Átmeneti kategóriák a nyelv különböző szintjein. Magyar Nyelvőr 310–33.
- MATHESIUS, VILÉM 1929. O tak zvaném aktuálním členění věty. Slovo a slovesnost 5: 171–4.
- PÁTROVICS PÉTER 2004. Az aspektus története és tipológiája. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PETE ISTVÁN 1994. Mondataspektus vagy ige szemlélet? Magyar Nyelvőr 232–47.
- PÉTER MIHÁLY 1986. A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége. Magyar Nyelv 1–10.
- PÉTER MIHÁLY 1991a. A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai. Tankönyvkiadó, Bp.
- PÉTER MIHÁLY 1991b. Szórend és aspektualitás. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Bp. 527–30.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Az ősi magyar igekötők. Akadémiai Kiadó, Bp.
- H. VARGA GYULA 1993. A magyar nyelv prefixum típusú elemei, különös tekintettel az igekötőkre. Kandidátusi értekezés tézisei, Eger.

- VINOGRADOV 1986. Виноградов, В. В., Русский язык. Грамматическое учение о слове. Высшая книга, Москва.
- VOLF 1981. Вольф, Е. М., О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания. Известия АН СССР, СЛЯ, т. 40/4: 391–7.
- VÖRÖS JÓZSEF 1973. Az igekező szórendjének mondatjelentés-megkülönböztető szerepe. Magyar Nyelvőr 416–22.
- WACHA BALÁZS 1983. Az „aspektualitás” és tanítása. Magyar Nyelvőr 149–65.
- WACHA BALÁZS 1994. A folyamatos szemlélet a magyarban. Kandidátusi értekezés tézisei, Bp.

PÉTER MIHÁLY

On Hungarian Aspect – from another aspect

Aspect in Hungarian is a functional-semantic category lacking a regularly expressed morphological opposition as its grammatical nucleus. Aspectual meanings are expressed by verbal prefixes, lexical means, word order, and pragmatic factors. Being an intermediate word class, verbal prefixes retain certain traces of their adverbial origin, in particular their possible separation from the verb stem. The specific feature of Hungarian perfectives is that their aspectual meaning, ‘the indivisible totality of the action or process’, additionally contains an evaluative component corresponding to an actual, socially valid “ideal norm” of the action. The perfective meaning of prefixed verbs is marked, while verbs with prefixes in postverbal position are unmarked, i.e., they may have either perfective or imperfective meaning. There must be semantic concord between the evaluative seme of the perfective verb and its adverbial adjunct. The verb cannot be used in its marked perfective form if its adjunct or definite object is in focus position, because the prominence of the latter is inconsistent with the view of the action as an undivided whole.

MIHÁLY PÉTER